

ȘTIRI DIN ARHIVELE CLUJENE REFERITOARE LA INSCRIȚIILE ROMANE DIN TRANSILVANIA

În Arhiva Filialei din Cluj a Academiei R. S. România, fondul Jósika, se află un document deosebit de important pentru istoria epigrafiei din Transilvania în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Este vorba de o scurtă scrisoare autografă pe care Anton von Steinbüchel, directorul Cabinetului imperial de numismatică și antichități din Viena, o adresează la 31 august 1830 baronului Jósika, guvernatorul principatului Transilvaniei.

Obiectul acestei scrisori îl constituie inscripțiile romane. El spune de la început că, pentru geografia și istoria veche nu există monumente de mai mare interes decât pietrele cu inscripții care au rămas pretutindeni unde au existat așezări romane. Plecând tocmai de la acest interes al lor, Steinbüchel își exprimă dorința ca, pentru păstrarea și cunoașterea lor de cât mai mulți, aceste inscripții să fie astfel zidite în pereții exteriori ai bisericilor parohiale din localitățile unde acestea sînt descoperite, încît ele să se poată citi, dar să nu fie deteriorate sau spoite.

Steinbüchel, în scrisoarea sa, nu se mulțumește însă numai cu aceste recomandări privitoare la conservarea și accesibilitatea monumentelor epigrafice romane spre a ușura munca unor eventuali cercetători, dimpotrivă, le consideră ca o simplă introducere pentru ceea ce era în realitate obiectivul principal al scrisorii sale. Acest lucru reiese limpede din ultimul paragraf, în care îl roagă pe guvernator să dea dispoziții subalternilor săi să trimită Cabinetului imperial de numismatică și antichități cite o copie exactă după toate inscripțiile romane sau medievale din principatul Transilvaniei. Elementul nou ce apare în comparație cu partea de la început a scrisorii îl constituie inscripțiile medievale. Pe lângă aceasta, el mai cere să se dea informații și cu privire la forma, mărimea, eventualele ornamente ale inscripției, precum și numele locului unde a fost descoperită.

În sfîrșit, tot în partea finală a scrisorii sale, Steinbüchel arată și scopul pentru care cerea guvernatorului toate aceste inscripții împreună cu datele celelalte despre ele. El precizează, anume, că ele urmau să fie cuprinse într-un *Corpus Inscriptionum antiquarum Imperii Austriaci*. Era vorba, așadar, de o operă științifică, despre care spune că trebuia „să dea o imagine clară asupra situației unei provincii aflată

odinioară sub stăpînirea romanilor“. Este evidentă aici aluzia la provincia romană de pe teritoriul Transilvaniei.

Gubernatorul Transilvaniei a dat de abia după aproximativ trei luni de zile curs cererii lui Steinbüchel. Într-adevăr, în același fond arhivistic am dat și peste conținutul unei circulare în limbile maghiară și germană, avînd pe margine cîteva adnotații făcute de Jósika însuși, adresată conducătorilor comitatelor, scaunelor, ținuturilor și orașelor din Transilvania și purtînd, scrisă tot de mîna lui Jósika, data de 19 noiembrie, iar în partea de jos, ca însemnare de cancelarie, data expedierii: 3 decembrie 1830.

Textul circularei trimise de Jósika reproduce, în linii mari, pe acela al scrisorii lui Steinbüchel. Există totuși unele amplificări, pe care guvernatorul le-a socotit necesare pentru o mai deplină înțelegere a dispozițiilor circularei. Astfel, la început, după ce se referă la scrisoarea primită din partea Cabinetului imperial, Jósika, atrăgînd atenția subalternilor săi asupra importanței istorice a inscripțiilor, vorbește de mai multe regiuni ale Transilvaniei ca foste sub stăpînirea romană. De asemenea, înainte de a da indicații cu privire la conservarea lor, vorbește de viitoarea lor transformare într-un obiect al științei generale. În sfîrșit, la același scop științific se referă în partea a doua a scrisorii, atunci cînd cere să se ia măsuri ca inscripțiile să fie copiate de către inginerii hotarnici ai districtelor respective sau de alți oameni pricepuți. În încheiere, guvernatorul cere subalternilor săi ca toate aceste date să-i fie trimise cît mai neîntîrziat, urmînd ca el să le înainteze apoi Cabinetului imperial de la Viena.

În fondul Jósika de la Arhiva Filialei n-am mai găsit nici un act referitor la problema culegerii de inscripții de pe teritoriul Transilvaniei. În schimb, Arhivele Statului din localitate posedă un număr de acte răslețe sau scurte mențiuni în registre, provenind din comitatele Cluj, Turda și Alba superioară, din scaunele Arieș și Odorhei, precum și din orașul Bistrița.

De la comitatul Cluj nu avem decît registrul actelor prezidiale, cu două scurte mențiuni. În prima (nr. 158 din 24 martie 1831) prefectul Comitatului raportează, pe baza relatării primpretorului, fundamentată și ea de ceea ce i-au comunicat cei cinci pretori, că în părțile de jos (sud) ale comitatului nu se găsesc nicăieri antichități romane. În cea de a doua (nr. 159 din 26 martie), primpretorul de la Gilău raportează că în curtea castelului Bánffy din localitate se găsește o coloană veche de piatră, scoasă din pămînt. Tot acolo există pietre cioplite așezate în zid, dar inscripțiile lor n-au putut fi descifrate. În încheierea raportului său, el menționează că la Bologa și Almaș există ruine de cetăți, dar fără inscripții.

De la comitatul din Turda au rămas în arhivă, la fel, numai registrul actelor prezidiale; aici însă datele sînt mai numeroase. A fost înregistrată însăși circulara (la nr. 544 din 19 dec.) dimpreună cu rezoluția prefectului de a se cere rapoarte pretorilor. Rapoartele celor nouă pretori se eșalonează între 5 și 27 aprilie. Cei mai mulți raportează că s-au

conformat dispozițiilor din circulară, căutînd ei personal sau luînd măsuri să se caute, dar n-au găsit nici o inscripție romană, nici la biserici, nici la proprietarii din comune și sate. O singură excepție face pretorul din Cîmpia Turzii, care raportează că în plasa lui nu se găsesc pietre cu inscripții, deoarece în teritoriul respectiv nu exista nici o colonie romană. În schimb, la Luna de Jos, în castelul baronului este zidită o piatră cu inscripție romană, dar și aceasta a fost adusă de la Turda, și anume din ruinele cetății romane de acolo.

De dată mai tîrzie este raportul prefectului comitatului, care de abia la 18 iunie scrie, pe baza rapoartelor primite anterior de la pretori, că a dat ordine să se caute și deseneze astfel de pietre cu inscripții romane, dar nu s-au găsit nicăieri. O singură excepție o constituie, după el, orașul Turda. El adaugă, în legătură cu acest oraș, că desenele comandate sînt în lucru și, în urma urgentării pe care a făcut-o, vor fi trimise cît mai curînd. Nu am găsit în arhivă alte amănunte cu privire la inscripțiile semnalate și desenate de la Turda. Dar asupra acestora vom reveni mai jos.

Din comitatul Alba superioară avem o singură mențiune. În registru (nr. 258 din 13 mai 1831) apare doar o urgitare din partea guvernatorului, iar la rubrica „Rezolvarea actului“ se precizează că s-a dat răspuns acestei urgități, fără să se dea vreun amănunt în ce a constat acesta.

În arhiva scaunului Arieș se găsește și textul integral al circularei din 19 XI trimisă de guvernatorul Jósika. La 6 dec. vicejudele regesc al scaunului ordonă, în termeni similari celor ai circularei, subalternilor săi din circumscripție să cerceteze în raza lor de activitate și să-i semnaleze unde se găsesc pietre cu inscripții, pentru ca el să trimită un inginer hotarnic care să le copieze și descifreze. Le era fixat și un termen relativ scurt pentru această acțiune, 15 zile.

Răspunsurile de la circumscripții sosesc la administrația scaunului după trecerea termenului fixat. Aproape după o lună de zile (la 2 ianuarie 1831) pretorul de la Bădeni raportează că a străbătut personal satele de sub jurisdicția sa, dar n-a găsit în nici o comună astfel de inscripții. La 24 martie 1831 este somat pretorul de la Mihai Viteazul să trimită raportul. Acesta raportează de abia la 21 aprilie că s-a informat în diferite sate, dar n-a găsit nici o piatră cu inscripții; doar la Moldovenești a găsit cîteva în posesia a trei proprietari. El adaugă în continuare că trimite în anexă copiile acestora; această anexă lipsește din arhivă.

Merită să fie semnalată inițiativa conducătorului administrativ al Scaunului Arieș de a se adresa nu numai subalternilor săi, ci și unor persoane particulare. Astfel, în ordinul trimis pretorului din Bădeni el îi cere să-l informeze despre conținutul lui și pe Bonczos Samuel, care este, după el, bine cunoscut pentru atenția deosebită pe care o arată antichităților. Acesta îi și raportează la 29 decembrie, deci înaintea subalternilor lui, că a fost de repetate ori, mai înainte, la ruinele zidurilor cetății de la Moldovenești; cu toate acestea, ca să-i poată da informații mai precise, s-a dus din nou în ziua precedentă și a întrebat pe mai

mulți locuitori din Moldovenești și din Văleni de ce fel de pietre cu inscripții au cunoștință. La această întrebare i s-a răspuns că aproape la fiecare clădire mai bună din Moldovenești și Văleni au fost aduse și folosite pietre cioplite, unele dintre care aveau și inscripții. Bineînțeles, toate acestea au fost luate din cetate; de aceea chiar și aceia dintre localnici care ar putea da mai multe amănunte în această privință, se tem de eventualele urmări neplăcute pentru că au cunoștință despre pietrele luate din cetate.

Dintr-o însemnare ulterioară a vice-judeului regesc reiese însă că Bonczos Sámuel l-a informat despre existența unor pietre cu inscripții la trei proprietari din Moldovenești, promițându-i că le va copia și i le va trimite. Despre acest lucru a fost înștiințat și guvernatorul Transilvaniei, care la 6 aprilie 1831 îi cere ca aceste inscripții să fie copiate de către un inginer hotarnic, pentru ca să se execute copii exacte. Se pare că s-au luat măsuri oficiale pentru trimiterea unui asemenea inginer, de vreme ce la 29 aprilie vice-judele regesc al scaunului raportează că acesta a fost trimis la fața locului pentru executarea copiilor, iar pînă atunci să fie păsuți și cu întocmirea raportului.

Conducătorul administrației scaunului Odorhei trimite la 17 dec. 1830 instrucțiuni similare subalternilor săi din circumscripții, rezumînd textul circularei guvernatorului și stabilind termenul de 15 zile. Există în arhivă rapoartele trimise de trei dintre aceștia, în termenul stabilit, în care ei arată că au făcut cercetări la clădirile vechi și pe la diferite castele, au întrebat pe locuitori, au pus să se cerceteze inscripțiile din cimitire și de la hotare, dar nu s-a găsit nimic, cu excepția unor inscripții de dată tîrzie.

Unul singur dintre ei, pretorul de la Tărcești a fost mai norocos. La data de 15 ianuarie 1831 el raportează superiorului său de la conducerea scaunului că, pe baza ordinului primit, a făcut cercetări ample, dar n-a găsit decît un singur monument epigrafic de acest gen, a cărui descriere o dă în anexă, dimpreună cu desenul. Monumentul a fost găsit în satul Inlăceni, la locul numit „Cetate“, unde — spune el — după tradiție a fost o cetate, însă urmele ei nu se mai văd. S-au găsit acolo multe pietre cioplite, cu inscripții romane, care au fost transportate în comună și folosite în fața porților și ușilor, iar inscripțiile de pe ele s-au tocit, așa că nu mai pot fi citite. Inscripția descrisă a fost adusă la Tărcești cu 2 ani înainte de la Inlăceni, unde se afla în partea de jos a unei grădini. Din textul inscripției sînt date numai inițialele I O M din rîndul întîi și V S L M din ultimul; în ceea ce privește rîndurile din mijloc, spune că există litere, însă nu le-a putut descifra.

Dintre orașele săsești din Transilvania am dat de urmele circularei în registrul Bistriței (nr. 2043 din 6 dec.), precum și de ale unui raport, din care reiese că au fost date dispoziții din partea conducerii în toate districtele pendinte să se caute și copieze asemenea inscripții. Alte date ulterioare din cursul anului următor n-am mai găsit.

Starea defectuoasă de păstrare a fondurilor de arhive din alte comitate, scaune și orașe ale Transilvaniei — se știe de exemplu că arhivele

comitatelor Alba Inferioară și Hunedoara au fost distruse în timpul revoluției din 1848—49 — nu ne furnizează alte date referitoare la inscripțiile din Dacia romană. Dar, din cele pe care le-am utilizat mai sus, se poate aprecia amploarea inițiativei lui Steinbüchel, datorită sprijinului acordat de către oficialități, așa cum s-a putut vedea, pe toate treptele ierarhiei administrative.

Se pune în mod firesc întrebarea: care au fost rezultatele acestei inițiative a lui Steinbüchel și a activității organelor administrative, ale căror investigații s-au extins pînă în cele mai îndepărtate cătune ale Transilvaniei? Dacă arhivele nu ne-au putut fi de folos în această privință, am căutat o altă cale, care ne-a dus la obiectiv. Anume, am cercetat în CIL izvoarele folosite de Mommsen pentru inscripțiile din Dacia. Printre operele și autorii de care s-a servit figurează și Steinbüchel, pe care Mommsen l-a vizitat la Graz, unde trăia retras după ce ieșise la pensie și ajunsese la o vîrstă înaintată: Mommsen recunoaște (CIL III, 1, p. 159) că Steinbüchel: „*quae in Dacia collegit ipse mihi exhibuit*“, iar în continuare dă și o apreciere favorabilă: „*Exempla sunt accurate facta, pleraque optime delineata continentque titulos minime vulgares*“.

Cele spuse de Mommsen mai sus au darul să arunce lumină asupra problemei noastre. Steinbüchel a întreprins acțiunea de depistare și culegere a inscripțiilor din Transilvania în calitatea lui oficială de director al Cabinetului imperial de arheologie și numismatică, dar rezultatele au fost în cele din urmă destinate unei lucrări personale. Se pare că măsuri similare au fost luate cu cîțiva ani mai înainte și pentru teritoriul Austriei propriu-zise. Cel puțin așa rezultă dintr-o altă mențiune a lui Mommsen în partea introductivă la inscripțiile din Pannonia Superior (CIL, III, 1, p. 481): „*... et salutari consilio effecit, ut per universum regnum austriacum magistratus et si qui praeterea huic operae pares viderentur inscriptiones apud se servatas descriptas ad museum mittere iuberentur*“. Același Mommsen precizează că, din inscripțiile culese în acest mod, Steinbüchel a publicat un număr de 389 în revista „*Anzeigblatt für Wissenschaft und Kunst*“, în mai multe numere din anii 1828—1831. În cursul publicării acestora va fi ajuns Steinbüchel la ideea elaborării unei lucrări de mari proporții (*Corpus Inscriptionum antiquarum imperii Austriaci*); în acest scop s-a adresat el în vara anului 1830 și guvernatorului Transilvaniei.

Nu cunoaștem motivele pentru care proiectatul *Corpus* de inscripții n-a mai apărut; constatăm, în schimb, că informațiile epigrafice primite din Transilvania au rămas în proprietatea particulară a lui Steinbüchel. Ele au fost utilizate de Mommsen în locuința acestuia de la Graz, iar în CIL figurează cu indicația: „*Schedae*“ sau „*Tabulae Steinbücheli*“, deci, ca rezultate ale cercetărilor personale ale acestuia. Cel puțin Mommsen este convins de acest lucru atunci cînd afirmă: „*quae in Dacia collegit ipse*“. Dar Steinbüchel n-a întreprins nici o periegheză epigrafică în Transilvania, așa cum se știe, bunăoară, că a făcut acest lucru în alte părți ale imperiului habsburgic (Dalmația) sau cum se știe, în schimb, despre alții că au fost în Transilvania (Neugebauer). De aceea,

putem afirma cu toată certitudinea că toate inscripțiile care au printre izvoarele de proveniență și mențiunea „Schedae“ sau „Tabulae Steinbücheli“ i-au fost trimise în cursul anului 1831 de către guvernatorul Transilvaniei, ca urmare a circularii adresate tuturor unităților administrative subalterne. Aprecierile pozitive ale lui Mommsen cu privire la grija cu care au fost transcrise și la desenele ireproșabile constituie o concretizare a indicației date de guvernatorul Transilvaniei ca acestea să fie făcute de către ingineri hotarnici sau de alte persoane competente și, în același timp, o confirmare a rezultatelor muncii acestora.

Luind acest punct ferm de plecare, putem întregi, pe baza indicațiilor din *Corpus*, datele răzlețe culese din arhive, care ne dau astfel o imagine mai clară și mai completă despre amploarea acțiunii inițiate de Steinbüchel pentru culegerea inscripțiilor romane din Transilvania. După datele pe care le-am cules din *Corpus* se poate vedea cât este de vastă zona în care s-au căutat, copiat și desenat inscripții pentru Steinbüchel, iar cifra lor se ridică la 50. Pe localități ele se repartizează astfel: Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa 20 (1435, 1438, 1450, 1457, 1460, 1466, 1467, 1468, 1469, 1484, 1487, 1490, 1494, 1497, 1508, 1512, 1524, 1529, 1539, 1541), Apulum 12 (985, 990, 1029, 1049, 1079, 1109, 1110, 1123, 1157, 1195, 1197, 1203), Micia 3 (1341, 1373, 1380), Optatiana 3 (845, 846, 847 a), Salinae 3 (935, 936, 937), Potaissa 2 (914, 915), Alburnus Maior 2 (1262, 1271), Ungra 2 (951, 954), Germisara 1 (1398), Certia 1 (838), Napoca 2 (860, 37*)¹, Răhău 1 (971); la acestea se mai adaugă una „Daciae incertae“ (1624).

În felul acesta, datele răzlețe din arhivele din Cluj contribuie la cunoașterea unui moment luminos din istoria epigrafiei romane din Transilvania.

N. LASCU

NOTIZIE DAGLI ARCHIVI DI CLUJ CONCERNENTI LE ISCRIZIONI ROMANE DELLA TRANSILVANIA

(Riassunto)

In una lettera, conservata nell'Archivio della Filiale di Cluj dell'Accademia della R. S. Romania, Anton von Steinbüchel, direttore del Gabinetto imperiale di numismatica ed antichità di Vienna, chiedeva, il 31 Agosto 1830, al governatore della Transilvania di predisporre che gli fossero inviate delle riproduzioni esatte da tutte le iscrizioni romane esistenti nel territorio del Principato, in vista dell'elaborazione di un *Corpus Inscriptionum Antiquarum Imperii Austriaci*.

In risposta alla lettera circolare inviata dal governatore, sono state ricevute relazioni, alcune delle quali si conservano nell'Archivio di Stato di Cluj, con delle notizie importanti per la storia dell'epigrafia di Transilvania.

Il progettato lavoro dello Steinbüchel non è mai apparso, ma il materiale raccolto in quest'occasione è stato utilizzato da Theodor Mommsen per il *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. III, con l'indicazione „Schedae“ o „Tabulae Steinbücheli“. Si tratta di 51 iscrizioni che provengono in tal modo da diverse località della Transilvania.

¹ Inscripția pusă de Mommsen între *falsae*, CIL III 37* a fost dovedită ca autentică: *AISC*, V, 1949, p. 297—301; *ActaMN*, I, 1964, p. 478.